Islamic Maaref University

Scientific Journal
Commentary Studies

Vol. 15, Autumn 2024, No. 59

The role of Quranic Story of Eminence Saleh in Chaper Naml for Stabilizing the Heart of Allah's Prophet

Khadijah Ahmadi Bighash[1] / Mahmoud Reza Qasemi[2]

1. Assistant Professor of Department of Qur'an and Hadith, University of Tarbiat Modarres, Tehran, Iran (Responsible Author). *kh.ahmadi@modares.ac.ir*
2. Assistant professor of Department of Islamic Education, Science and Technology University, Tehran, Iran. *gasemi_mr@iust.ac.ir*

Abstract Info

Article Type:
Research Article

Receive:
2023.12.07
Revision:
2024.04.06
Accepte:
2024.11.16

Abstract

The Quran is a book which had been revealed gradually in several times of the mission of Prophet. One of the wisdoms of sending the verses of Quran gradually, was strengthening and supporting the heart of Prophet continuously. Based on the verse 120 of Chapter Hud, of the goals of mentioning the stories of Quran in every time is stabilizing the heart of the Prophet and the believers so that the historical events in the course of the Mission cause the perseverance and penetrate into the heart and soul of audiences. This research aims to respond to this question that, what is the role of story of eminence Saleh in Surah Naml for stabilizing the heart of the Prophet? Analytical descriptive examination of the above question, shows that, Allah Exalted by mentioning the event of Eminence Saleh in Chapter Naml has warned them of disobedience and obstinacy against the calling toward Allah by mentioning two threats: avoiding from worldliness, superstition and being against the divine Messengers. And to establish -by revealing this story- the perseverance of hearts and souls of Allah's Messenger and the believers-which there was a fear of their desistance for his helping- in the crucial situation of Valley of Abu Taleb. In addition to that, He made their hidden and apparent conspiracy of his enemies gone awry and give glad tidings of being backgrounds for preserving the right course and establishing the Islamic Authority by giving good news about guarding the life of Prophet (a) and effectiveness of perseverance of his companions.

Keywords

Verse 120 of Hud, Stabilization of the heart, Allah's Messenger, Eminence Saleh, Valley (She'b) of Abutaleb, Warning and Giving glad tidings

Cite this article:

Ahmadi Bighash, Khadijah & Mahmoud Reza Qasemi (2024). The role of Quranic Story of Eminence Saleh in Chaper Naml for Stabilizing the Heart of Allah's Prophet. *Scientific Journal Commentary Studies*. 15 (3). 151-172. DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.145

DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.145

Publisher: Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Detailed Abstract

The Role of the Quranic Story of Eminence Salih (AS) in Stabilizing the Heart of the Prophet (PBUH) Based on Surah An-Naml

Introduction

The Holy Quran has dedicated some of its teachings to telling subtle stories that are rooted in human nature. God has never used these concepts under the guise of purely logical arguments, but rather has spoken to his audience in a language that arouses emotion and portrays scenes so clearly that humans see themselves in those events and even lead to an emotional reaction. Based on the explicit text of the Quran, the purpose of telling the stories of the divine prophets in the verses was to stabilize the pure heart of the Messenger of Allah (PBUH) and provide a way to overcome the problems and crises ahead. Therefore, he invites him to follow their guidance. The Holy Quran is a book that, with the gradual revelation of its verses, provided continuous spiritual and emotional support to the Prophet (PBUH). Based on verse 120 of Surah Hud, the narration of the Quranic stories of the divine prophets at each stage was designed with the aim of stabilizing the heart of the Messenger of Allah (PBUH) and the believers, so that these historical events on the path of the mission would create steadfastness of action and influence the hearts and souls of the audience. This research seeks to answer the question of what propositions led to the stabilization of the heart of the Prophet (PBUH) in Surah An-Naml.

Research Method

The present research has solved its problem based on the gradual revelation method of the Holy Quran and with a descriptive-analytical method using library resources.

Discussion

A part of the Quranic story of Eminence Salih (PBUH) is located in Surah An-Naml. Surah An-Naml (93 verses) is the forty-eighth surah revealed to the pure heart of the Messenger of Allah (PBUH) in Mecca, after Surah Shua'ra and before Surah Al-Qasas, and the twenty-seventh surah in the order of the Mushaf.The central elements of this Surah, in addition to the good news and warning of the believers, emphasize principles such as

monotheism, the oneness of God in Lordship, prophethood and resurrection, comprehensive moral and legal lines and etc; some of whose teachings have been processed in the form of Quranic stories of prophets such as Moses (AS), David (AS), Solomon (AS), Salih and Lot (AS). In the three stories of Prophet Moses (AS), David (AS) and Solomon (AS), the divine promise to the believers prevails over His threat, and in the two stories of Salih (AS) and Lot (AS), the side of the threat is more respected. In Surah An-Naml, the story of the conspiracy of the people of Thamud to kill Salih (AS) as a divine prophet is fresh. God Almighty describes the two groups of the people of Thamud in response to the call of Salih (AS), a group believed in Salih, and a significant group of people went to the extent of conspiring to kill this divine

prophet. This study has analyzed the role of this story in stabilizing the heart of the Prophet (PBUH) by conducting a descriptive and analytical study of the story of Hazrat Salih (PBUH) in Surah An-Naml.

Results / Findings

A descriptive and analytical study of this issue shows that God Almighty, by telling the story of Salih (PBUH) in Surah An-Naml, aims to raise two warnings, namely: avoiding worldly ambition and superstition, and avoiding confrontation with the divine messengers, and to avoid stubbornness against the divine call. By revealing the verses of this story in the difficult conditions of the Valley of Abu Talib, He establishes the stabilization of the heart and spiritual steadfastness of the Messenger of Allah (PBUH) and the believers who feared losing the help of the believers in these difficult conditions. Also, by giving glad tidings for protecting the life of the Prophet (PBUH) and the fruitfulness of the steadfastness of his companions, He thwarts the overt and covert conspiracies of the opponents, and gives good news of the grounds for protecting the course of truth and the establishment of the Islamic government.

Sources and references

- The Holy Quran.
- Ibn Abi al-Hadid (no date). *The Explanation of Nahj al-Balaghah*. Al-Maktabah Ayatollah Al-Ozma al-Mara'shi al-Najafi. (In Arabic)
- Ibn Fars, Ahmad (2014). *Mo'jam Maqaees al-Loghah* (Dictionary for The Criteria of Language). Beirut: Dar al-Fekr. (In Arabic)
- Ibn Kathir, Ismail bin A'mr (1998). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem* (The Commentary of Great Quran). Beirut: Dar al-Ketab al-E'lmiya. (In Arabic)
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (1993). *Lesan al-A'rab* (Language of A'rab). Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Abu Shahba, Muhammad bin Muhammad (2002). *Al-Madkhal le Derasah al-Qoran al-Karim* (The Entrance to the Study of the Holy Qur'an). Cairo: Maktabah al-Sunnah. (In Arabic)
- Alousi, Sayyed Mahmud (1994). *Ruh al-Ma'ani fi Tafseer al-Qoran al-Kareem* (The Spirit of Meanings in the Commentary of the Great Qur'an). Beirut: Dar al-Kotob al-E'lamiyya. (In Arabic)
- Bahrani, Sayyed Hashem (1994). *Al-Barhan fi Rafseer al-Qoran* (The Proof in The Exegesis of Qur'an). Tehran: Al-Ba'that Institute. (In Arabic)
- Balazari, Ahmed (1996). *Jomal men al-Ansab al-Ashraf* (A Sentences from the Lineages and Nobles). Beirut: Dar al-Fakr. (In Arabic)
- Behjatpour, Abdul Karim (2011). *Tafsir Hamgam ba Wahy* (The Exegesis of synchronized with revelation. Qom: Tamhid. (In Persian)
- Baydawi, Abdullah bin O'mar (1997). *Anwar al-Tanzir wa Asrar al-Tanzil* (The Lights of Revelation and The secrets of Interpretation). Beirut: Dar Ihya al-

Torath al-Arabi. (In Arabic)

- Javadi Amoli, Abdullah (2022). *Tafsir Tasnim* (The Tasnis Commentary) Qom: Isra. (In Persian)
- Jawhari, Ismail bin Hammad (1986).*Sehah al-Logha* (The Correct ones of Vocabulary) Ahmed Abdul Ghafoor A'ttar's research. Beirut: Dar Al E'lm le al-Malaeen. (In Arabic)
- Haskani Hakem, Abdullah bin Ahmad (1990). *Shawahed al-Tanzil le Qawae'd al-Tafzil* (The Evisences of al-Revelation for the rules of al-Preference). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. (In Arabic)
- Hosseini Hamedani, Seyyed Mohammad Hossein (1983). *Tafseer Anvar Derakhshan* (Commentary of Bright Lights). Tehran: Lotfi. (In Persian)
- Hakim, Seyyed Mohammad Bagher (1996). *O'lum al-Qoran* (Sciences of the Qur'an). Qom: Majma' al-Fekr al-Eslami. (In Arabic)
- Khozari, Mohammadbak (2013). *Tarikh al-Tashri' al-Esl*ami (History of Islamic Legislation). Tehran: Ehsan. (In Arabic)
- Khatib, Abdul Karim (2003). *Al-Tafsir al-Qorani le al-Qoran* (The Quranic Exegesis for the Qur'an). Beirut: Dar al-Fakr. (In Arabic)
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad (2009). *Al-Mufardat fi Gharib al-Qoran* (The Vocabulary Worad in the Stranger of Quran). Qom: Navid Islam. (In Arabic)
- Seyed Qutb (1956). *Fi Zelal al-Qoran* (In the shadows of the Qur'an). Tehran: E'lmi Publication. (In Arabic)
- Soyuti, Jalaluddin (1983). *Al-Dorr al-Manthor fi al-Tafsir bel-Mathor* (The Scattered Pearl in The Commentary by The Tradition. Qom: Maktabah of Ayatollah al-Marashi al-Najafi. (In Arabic)
- Shah Abdulazimi, Hossein (1984). *Tafsir Ethnaa'shari* (The Commentary of Ethnaa'shari). Tehran: Miqat. (In Persian)
- Sadeghi Tehrani, Mohammad (1986). *Al-Furqan fi Tafseer al-Qoran bel-Qoran wa al-Sonnah* (The Criterion in the Exegesis of the Qur'an with the Qur'an and the Sunnah). Qom: Farhang Eslami. (In Arabic)
- Sobhi Saleh (1993). *Mabaheth fi O'lum Qoran* (Discussions in the sciences of the Qur'an). Qom: Al-Sharif Al-Radhi. (In Arabic)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1995). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qoran* (The Criterion in the Commentary of Quran). Beirut: Al-A'lami. (In Arabic)
- Tabarsi, Fazl bin Hasan (1993). *Majma' al-Bayan le O'loom al-Qur'an* (The Cellection of the Expression for the Sciences of Quran). Tehran: Nasser Khosro. (In Arabic)
- Tabari, Muhammad bin Jarir (2008). *Tarikh al-Omam wa al-Moluk* (The History of the Nations and the Kings). Beirut: Dar al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Tusi, Muhammad bin Hassan (1992). *Al-Tabyan fi Tafsir al-Qoran* (The Explanation in the Commentary of Quran). Qom: Al-Nashar al-Islami. (In Arabic)

- A'meli, Seyyed Ja'far Mortedha (2005). *Al-Sahih Men Sirat Nabi al-A'zam* (The Right Tradition from the Great Prophet), Qom: Dar al-Hadith. (In Arabic)
- Gholamali, Ahmed (2009). *Shivehhay Nedharti Amr be Ma'ruf wa Nahy az Monkar dar Goftar wa Sireh Payambar A'zam (Monitoring Methods of Enjoining* (Good and Forbidding Evil in the Speech and Costume of the Great Prophet). Qom: Taha. (In Persian)
- Razi, Fakhruddin Muhammad bin O'mar (1999). *Al-Tafsir al-Kabeer* (The Great Commentary)/ Mafateh al-Ghayb (The Keys of Unseen), Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Farahidi, Khalil bin Ahmad (1988). *Kitab al-A'in*. Beirut: Dar al-Ta'arof. (In Arabic)
- Fadhlallah, Sayyed Muhammad Hussein (1994). *Men Wahi al-Qoran*. Beirut: Dar al-Malak. (In Arabic)
- Qaraati, Mohsen (2009). *Tafsir Nur* (The Light Commentary), Tehran: Cultural Center for Lessons from the Quran. (In Persian)
- Qarashi, Sayyid Ali Akbar (no date). *Qamus Qoran* (Dictionary of the Quran). Tehran: Islamiyyah. (In Persian)
- Qomi Mashhadi, Mohammad Reza (2002). *Tafsir Kanz al-Daqaeq wa Bahr al-Gharaib* (The Commentary of Treasure of Subtleties and the Sea of Strange Ones), Qom: Dar al-Ghadir. (In Arabic)
- Qannadi, Saleh (2010). *Qessehhaye Qoran* (The Stories of the Qur'an). Qom: Al-Mustafa. (In Persian)
- Kashani, Fathullah (2007). *Tafsir Manhaj al-Sadeghin* (The Commentary of Method of the Rightful Ones), Tehran: Tahor. (In Persian)
- Kazemi, Shahab (2000). *Afarinesh Honari dar Dastan Ebrahim* (Artistic Creation in Abraham's Story). Qom: Ahsan al-Hadith. (In Persian)
- Majlisi, Mohammad Taqi (1982). *Bihar al-Anwar al-Jamea'a le Dorar Akhbar al-Aemmah al-Athar* (The Seas of the Lights Gathering the Pearls of the Traditions of Most Pure Leaders (AS)). Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi. (In Arabic)
- Modarrei, Seyyed Mohammad Taqi (1998). *Men Hada al-Qoran* (From the guidance of Qur'an). Beirut: Dar Mohebbi al-Hussein. (In Arabic)
- Mesbah Yazdi, Mohammad Taqi (2008). *Akhlaq dar Qoran* (Ethics in the Qur'an). Qom: Imam Khomeini Institute. (In Persian)
- Marefat, Mohammad Hadi (1992). *Al-Tamhid fi O'lum al-Qoran* (The Preparation in the Sciences of the Qur'an). Qom: Talmhid. (In Arabic)
- Mughniyeh, Mohammad Javad (1999). *Al-Tafsir Al-Kashif* (The Discoverer Commentary), Qom: Bostan Kitab. (In Arabic)
- Makarem Shirazi, Nasser and the colleagues, (1992). *Tafseer Nemuneh* (Exemplary Exegesis). Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyya. (In Persian)
- Yousofi Gharavi, Mohammad Hadi (no date). *Mawsua'h al-Tarikh al-Eslami* (Encyclopedia of Islamic History). Qom: Majma' al-Fikr al-Islami. (In Arabic)

مجلة دراسات تفسيرية

جامعة المعارف الاسلامية

السنة ١٥ / خريف ١٤٤٦ / العدد ٥٩

دور قصة النبى صالح عليه السلام القرآنية فى سورة النمل فى تثبيت قلب النبى صلى الله عليه وآله

خديجه احمدي بيغش[١] / محمودرضا قاسمي[٢]

١. أستاذة مساعدة في قسم القرآن والحديث، جامعة تربيت مدرس، طهران، إيران (الكاتبة المسؤولة).

kh.ahmadi@modares.ac.ir

٢. أستاذ مساعد في قسم المعارف الإسلامية، جامعة علم وصناعة، طهران، إيران.

qasemi_mr@iust.ac.ir

معلومات المادة

نوع المقال: بحث

تاريخ الاستلام: ١٤٤٥/٠٥/٢٤

تاريخ المراجعة: ١٤٤٥/١١/٢٦

تاريخ القبول: ١٤٤٦/٠٥/١٤

ملخّص البحث

القرآن الكريم هو كتاب نزل تدريجيًا على مراحل مختلفة خلال فترة رسالة النبي صلى الله عليه وآله. ومن حكم نزول الآيات بشكل تدريجي هو تقوية ودعم قلب النبي وروحه بشكل مستمر.بناءً على الآية ١٢٠ من سورة هود، فإن سرد قصص الأنبياء في كل مرحلة كان هدفه تثبيت قلب رسول الله والمؤمنين، وذلك لكي تجعل الأحداث التاريخية لمسيرة الرسالة النبيّة مصدرًا للثبات والتمكين في قلوب وعقول المتلقين.يهدف هذا البحث إلى الإجابة على سؤال: ما دور قصة النبي صالح عليه السلام في سورة النمل في تثبيت قلب النبي؟. تشير الدراسة الوصفية والتحليلية إلى أن الله تعالى، من خلال سرد قصة النبي صالح عليه السلام في سورة النمل، كان يهدف إلى تقديم إنذارين؛ الأول: التحذير من التعلق بالدنيا والاعتقاد بالخرافات، والثاني: التحذير من معارضة رسل الله، مما يدعو إلى الحذر من العصيان والمكابرة في مواجهة الدعوة الإلهية. ومن خلال نزول الآيات المتعلقة بهذه القصة في ظروف قاسية كانت تمر بها الأمة في شعب أبي طالب، تم تثبيت قلب النبي وتقوية الروح لديه ولدى المؤمنين الذين كانوا يخشون فقدان دعمهم في تلك الأوقات الصعبة.كما أن هذه الآيات قد بشرت بحماية النبي ونتيجة صبر المؤمنين المرافقين له، مما أفشل المؤامرات المكشوفة والخفية للأعداء وأتاحت حماية دعوة الحق وتحقق الحكم الإسلامي.

الألفاظ المفتاحية الآية ١٢٠ من سورة هود، تثبيت القلب، رسول الله صلى الله عليه وآله، النبي صالح عليه السلام، شعب أبي طالب، الإنذار والتبشير.

الاقتباس: احمدي بيغش، خديجه و محمودرضا قاسمي (١٤٤٦). دور قصة النبي صالح عليه السلام القرآنية في سورة النمل في تثبيت قلب النبي صلى الله عليه وآله. *مجلة دراسات تفسيرية*. ١٥ (٣). ١٧٢ ـ ١٥١. DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.145

رمز DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.145

الناشر: جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، پاییز ۱۴۰۳، شماره ۵۹

نقش داستان قرآنی حضرت صالح علیه‌السلام در سوره نمل بر تثبیت قلب پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله

خدیجه احمدی بیغش[۱] / محمودرضا قاسمی[۲]

۱. استادیار گروه قرآن و حدیث، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
kh.ahmadi@modares.ac.ir

۲. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران.
qasemi_mr@iust.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

(۱۵۱ ـ ۱۷۲)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶

چکیده

قرآن کریم کتابی است که به‌تدریج در مقاطع گوناگون رسالت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله نازل شد. یکی از حکمت‌های نزول تدریجی آیات قرآن تقویت و حمایت مستمر قلبی و روحی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله بوده است. بر پایه آیه ۱۲۰ سوره هود، بیان داستان‌های قرآنی انبیاء الهی در هر مقطع، به منظور تثبیت قلب رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله و مؤمنان، ازجمله اهداف طرح آنها بیان شده، تا رویدادهای تاریخی مسیر رسالت، موجب ثبات قدم و نفوذ در دل و جان مخاطبان گردد. پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال است که داستان حضرت صالح علیه‌السلام در سوره نمل چه نقشی در تثبیت قلب پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله داشته است؟ بررسی توصیفی ـ تحلیلی سؤال فوق، نشان می‌دهد خدای متعال با حکایت ماجرای حضرت صالح علیه‌السلام در سوره نمل، با هدف طرح دو انذار؛ پرهیز از دنیاطلبی و خرافه‌پرستی و پرهیز از مقابله با رسولان الهی، از سرکشی و لجاجت در برابر دعوت الهی پرهیز داده و با نزول آیات این داستان در شرایط طاقت‌فرسای شعب ابی‌طالب، تثبیت قلب و استواری روحی رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله و مؤمنانی را که بیم از دست دادن یاریشان در شرایط سخت کنونی بود، محقق دارد. همچنین با نوید به حفاظت از جان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و نتیجه‌بخش بودن استقامت همراهان ایشان، توطئه‌های آشکار و پنهان دشمنان را نقش بر آب کرده و زمینه‌های حفاظت از جریان حق و تحقق حکومت اسلامی را بشارت می‌دهد.

واژگان کلیدی: آیه ۱۲۰ هود، تثبیت قلب، رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله، حضرت صالح علیه‌السلام، شعب ابی‌طالب، انذار و تبشیر.

استناد: احمدی بیغش، خدیجه و محمودرضا قاسمی (۱۴۰۳). نقش داستان قرآنی حضرت صالح علیه‌السلام در سوره نمل بر تثبیت قلب پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله. *مطالعات تفسیری*. ۱۵ (۳). ۱۷۲ ـ ۱۵۱.
DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.145

کد DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.145

ناشر: دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

قرآن کریم، پاره‌ای از معارف خویش را به بیان داستان‌های لطیفی که ریشه در فطرت انسان دارد، اختصاص داده است. خداوند هیچ‌گاه مفاهیم را در لوای استدلال‌های منطقی محض به‌کار نبرده است؛ بلکه با زبانی احساس‌برانگیز و ترسیم‌گر با مخاطبان خویش سخن رانده و چنان صحنه‌ها را آشکار به تصویر می‌کشد که انسان خود را در برابر آن رویدادها دیده و حتی منجر به واکنش عاطفی او نیز می‌شود. بر مبنای نص صریح قرآن کریم، هدف از بیان داستان‌های انبیاء الهی در آیات، تثبیت قلب مطهر رسول الله ﷺ و ارائه طریق در عبور از مسائل و بحران‌های پیش‌رو بوده است. لذا ایشان را به اقتدا در هدایت آنان دعوت می‌دارد. بخشی از داستان قرآنی حضرت صالح علیه السلام، در سوره نمل واقع شده است. سوره نمل چهل‌وهشتمین سوره نازل شده بر قلب مطهر رسول الله ﷺ، در مکه بعد از سوره شعرا و قبل از سوره قصص و بیست‌وهفتمین سوره در ترتیب مصحف است.[1] عناصر محوری سوره نمل، افزون بر بشارت و انذار مؤمنان، تأکید بر اصولی چون: توحید و وحدانیت خدا در ربوبیت، نبوت و معاد، خطوط جامع اخلاقی و حقوقی و ... دارد که بخشی از معارف آنها در قالب قصه‌های قرآنی پیامبرانی چون: موسی علیه السلام، داوود علیه السلام، سلیمان علیه السلام، صالح و لوط علیهما السلام مورد پردازش قرار گرفته است. در سه داستان حضرت موسی علیه السلام، داوود علیه السلام و سلیمان علیه السلام وعده الهی برای مؤمنان بر وعیدش غلبه داده شده و در دو قصه صالح علیه السلام و لوط علیه السلام جانب وعید بیشتر رعایت شده است.[2] در سوره نمل، ماجرای توطئه مردم ثمود برای قتل صالح علیه السلام به‌عنوان پیامبر الهی تازگی دارد. خدای متعال دو دستگی قوم ثمود را دربرابر دعوت صالح علیه السلام بیان می‌دارد، گروهی به صالح ایمان آورده و جمعیت قابل‌توجهی از مردم تا مرز توطئه برای قتل صالح علیه السلام پیامبر الهی پیش رفتند. تحقیق پیش‌رو با روش توصیفی ـ تحلیلی نقش داستان قرآنی حضرت صالح علیه السلام در سوره نمل بر تثبیت قلب پیامبر ﷺ را مورد بررسی قرار داده است.

پیشینه تحقیق

برخی از مهم‌ترین نگاشته‌های مرتبط با مسئله تحقیق حاضر عبارت است از:

ـ مقاله «روش‌شناسی قصص قرآن کریم»، نوشته علی‌اصغر اکبریان، نشریه ***معرفت*** (۱۳۷۱ ش)، روش‌های مختلف قرآن در بیان داستان‌های پیشینیان را بررسی کرده است.

---

۱. ابوشبهه، ***المدخل لدراسة القرآن الکریم***، ص ۲۲۷ ـ ۲۱۹. حکیم، ***علوم القرآن***، ص ۶۵ ـ ۴۳. خطیب، ***التفسیر القرآنی للقرآن***، ج ۱، ص ۶۴۴ ـ ۶۳۲.

۲. بهجت‌پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۱۹۹.

ـ مقاله «رویکردی نو در تفسیر بر اساس ترتیب نزول»، نوشته عبدالکریم بهجت‌پور، نشریه ***پژوهش‌های قرآنی*** (۱۳۸۹)، در تبیین روش تنزیلی قرآن، تنها به نقش نزول تدریجی قرآن بر تثبیت قلب پیامبرﷺ اشاره شده است.

ـ مقاله «معناشناسی «فواد» در قرآن کریم»، نوشته مهدی حسن‌زاده، نشریه ***پژوهش‌های زبانشناختی قرآن*** (۱۳۹۵)، تنها واژه فواد (قلب) را به لحاظ معناشناسی بررسی کرده است.

ـ مقاله «بررسی شیوه‌های تربیتی در سوره نمل»، نوشته فاطمه صادقی، نشریه ***مطالعات قرآن‌پژوهی نور وحی*** (۱۴۰۰)، مبانی، اصول و روش‌های تربیتی را بر اساس سوره نمل مستندسازی نموده است.

ـ مقاله «تکرار در قصه‌های قرآن از دیدگاه عبدالکریم خطیب با تکیه بر داستان حضرت موسیؑ»، نوشته عبدالله فروزان‌فر، نشریه ***تحقیقات علوم قرآن و حدیث*** (۱۳۹۳)، نقش تکرار در داستان‌های مختلف قرآنی را بررسی کرده است.

ـ مقاله «نگاهی به قصه، اهداف و ویژگی‌های آن در قرآن»، نوشته مجید معارف، نشریه ***پژوهش‌های مدیریت راهبردی*** (۱۳۷۸)، اهداف و ویژگی‌های کلی داستان‌های قرآنی را، بدون پرداختن به نقش آنها در تثبیت قلب پیامبرﷺ مورد بررسی قرار داده است.

ـ پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان ***تأثیر تداوم وحی در تثبیت قلب پیامبر اکرمﷺ و بررسی آیات قرآنی مربوط به آن***، نوشته مهدی حسینی، دانشگاه تربیت مدرس (۱۳۸۵)، نزول تدریجی وحی را عامل تثبیت قلب رسول اللهﷺ معرفی شده و به دیگر ابعاد تثبیت قلب اشاره نشده است.

و نگاشته‌های بی‌شمار دیگر؛ اما نوشته‌ای که به بررسی توصیفی ـ تحلیلی نقش داستان قرآنی حضرت صالحؑ در سوره نمل بر تثبیت قلب پیامبرﷺ بپردازد، یافت نشد.

۱. مفهوم تثبیت قلب

عبارت تثبیت قلب متشکل از واژه تثبیت و قلب است:

ـ تثبیت: مصدر باب تفعیل، مقابل زوال و نابودی،[۱] به‌معنای «تثبیت الشی هو ثباتاً»،[۲] دلالت بر استواری و مداومت بدون شبهه در چیزی دارد.[۳] قرآن تثبیت را به‌معنای استقرار و دوام موجودی در بصیرت، فهم

---

۱. فراهیدی، ***کتاب العین***، ج ۸، ص ۲۸۳. ابن‌منظور، ***لسان العرب***، ج ۱، ص ۱۴۱. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ص ۳۵۲.
۲. ابن‌فارس، ***مقاییس اللغة***، ج ۲، ص ۳۰۹.
۳. ابن‌منظور، ***لسان العرب***، ج ۲، ص ۱۹.

یا عمل، بدون کوچکترین تزلزلی در تحمل شدائد[۱] می‌داند؛ مانند: «... وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا ...»،[۲] یا: «فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ...»[۳] اشاره به ثبات و استمرار در انجام کار دارد.

ـ **قلب:** قلب در انسان به‌معنای مرکز درک و فهم او، به‌منظور اکتساب اعمال است. قرآن این واژه را معمولا در کنار مفاهیم دیگری چون: عقل، روح، نفس، فطرت، اراده و اختیار[۴] استعمال کرده و در کاربرد قرآنی تفاوتی میان قلب و فواد نیست؛[۵] مانند آیه: «وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ ...»[۶] نسبت فهم و درک به قلب در آیه: «وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»[۷] و در آیه: «وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ»[۸] از تندخویی به غلظت قلب تعبیر شده است.

بنابراین تثبیت قلب به‌معنای تقویت و استقرار قلب به‌صورت علمی و عملی است؛ بدین‌صورت که در جنبه علمی با رفع هرگونه اضطراب، نگرانی، شک، جهل، ابعاد گسترده‌ای را در عزم عملی مستحکم برای قدم نهادن در مسیر حق و مبارزه با فساد دربردارد.[۹] لذا تثبیت قلب به‌عنوان یک دستورالعمل کلی، مواجهه با شرایط جدید و پیچیده را می‌تواند هموار نماید.

۲. مستندات قرآنی تثبیت قلب پیامبرﷺ

قرآن کریم به‌صراحت در آیه۱۲۰سوره هود و به‌عنوان مؤید آن در آیه۹۰سوره انعام تثبیت قلب پیامبرﷺ در داستان‌های قرآنی انبیاء الهی را طرح کرده است:

ـ **سوره هود آیه۱۲۰:** خدای متعال می‌فرماید: «وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ ...»

سوره هود پنجاه‌ودومین سوره‌ای است که تقریباً در ابتدای دوران حضور رسول اللهﷺ و مؤمنان در شعب ابی‌طالب بر ایشان نازل شد؛[۱۰] دورانی که سخت‌ترین شرایط زندگانی رسول اللهﷺ و مؤمنان بود و فشار و تبلیغات خشن و زهرآگین دشمن بیش از هر زمان دیگر احساس می‌شد. عبارت: «نُثَبِّتُ بِهِ

---

۱. راغب اصفهانی، ***مفردات***، ص ۳۶۰.
۲. بقره / ۲۵۰.
۳. انفال / ۱۲.
۴. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۳، ص ۱۸۱.
۵. جوهری، ***صحاح اللغة***، ج ۱، ص ۹۱.
۶. اسراء / ۴۶.
۷. آل‌عمران / ۱۵۹.
۸. بقره / ۲۲۵.
۹. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۳۹، ص ۶۴۸.
۱۰. معرفت، ***التمهید***، ج ۲، ص ۱۶۶.

فُؤادَکَ»، فؤاد به‌معنای قلب و نیروی شهودی است که صفات و ذاتیات خود را، نه از طریق حس، فکر و دلیل، بلکه از طریق علم شهودی دریافت می‌دارد.[۱] رسول اللهﷺ با شنیدن وقایع انبیاء و امت‌های گذشته، قلبش بیش‌ازپیش ثبات، اطمینان، آرامش و تسلی می‌یابد.[۲] بنابراین حکمت داستان‌های انبیاء الهی در قرآن آرامش و ثبات قلب پیامبرﷺ، ارائه طریق، تذکر، یادآوری برای مؤمنان و اتمام حجت بر کافران و مخالفان و تأکید بر پیروزی حق بر باطل در طول تاریخ خواهد بود.[۳]

ـ **سوره انعام آیه۹۰:** خداوند می‌فرماید: «أُولَئِکَ الَّذِینَ هَدَی اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ...» سوره انعام پنجاه‌وپنجمین سوره نازل‌شده بر رسول اللهﷺ در سال‌های پایانی حضور ایشان در مکه است. با توجه به آیه فوق، خداوند رسول اللهﷺ را دعوت می‌دارد که به‌منظور احترام نهادن بر انبیاء الهی، به هدایت ایشان اقتدا نماید؛[۴] یعنی با دعوت پیامبرﷺ به اقتداء و پذیرش داوطلبانه راه، رسم و پیروی از اندیشه آنان، رسول اللهﷺ را بر اقتدا به هدایت آنان دعوت می‌دارد نه اقتدا به خودشان؛[۵] چراکه شریعت رسول اللهﷺ مهیمن و ناسخ سایر شرایع الهی بوده و کتابش، حاکم بر سایر کتب آسمانی است.[۶]

چنان‌که بیان شد، ثبوت در عمل به انجام نمی‌رسد، مگر اینکه آن فرد به اطمینان و آرامش قلبی و درونی رسیده باشد.[۷] خدای متعال پیامبرانش را همواره با مدد خویش، در مسیر رسالتشان یاری نموده، تا به‌خوبی بتوانند اهداف رسالتشان را که همانا هدایت امت‌ها به‌سوی سعادت و کمال است، محقق دارند. این امر موجب شده بود تا پیامبران با برخوداری از امدادهای غیبی، بر سختی‌ها و مشقت‌های مسیر رسالت‌شان فائق آمده، مستحکم در مسیر الهی قدم نهاده و به‌خوبی هادی امت خویش باشند. خدای متعال در جای‌جای قرآن کریم، با شیوه‌هایی نظیر: طرح داستان‌های انبیای الهی برای پیامبرﷺ، درصدد تثبیت، دل‌جویی و قوت قلب ایشان بوده است. بنابراین طرح داستان‌های انبیای الهی در قرآن و دعوت پیامبرﷺ با اقتدا به هدایت پیامبران گذشته، نه‌تنها ذره‌ای به شأنیت ایشان خدشه وارد نمی‌کند؛ بلکه نوعی شرافت مقامی پیامبرﷺ و تأکید بر سختی راه رسالت ایشان نسبت به سایر انبیاء و لزوم پشتیبانی و معاضدت ایشان نیز محسوب می‌گردد.[۸] مضافاً اینکه تثبیت قلب پیامبرﷺ موجب تثبیت قلب امت

---

۱. حسینی همدانی، ***أنوار درخشان***، ج ۸، ص ۵۳۵.
۲. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۳، ص ۱۸۱. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۹، ص ۱۲.
۳. قرشی، ***قاموس قرآن***، ج ۵، ص ۷۱. مغنیه، ***التفسیر الکاشف***، ج ۴، ص ۴۴۶.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۷، ص ۳۶۲.
۵. شاه‌عبدالعظیمی، ***تفسیر إثنی‌عشری***، ج ۳، ص ۳۲۶. کاشانی، ***منهج الصادقین***، ج ۲، ص ۲۰.
۶. حسینی همدانی، ***أنوار درخشان***، ج ۶، ص ۲۳. مدرسی، ***من هدی القرآن***، ج ۳، ص ۳۰۸.
۷. کاظمی، ***آفرینش هنری در داستان ابراهیم***ﷺ، ص ۸.
۸. قنادی، ***قصه‌های قرآن***، ص ۴۸.

ایشان در راه خدا و استقامت در برابر سختی‌ها و دشمنی‌های معاندان را نیز به‌دنبال خواهد داشت. پس مقصود از تثبیت قلب رسول الله‌ﷺ، استوار ساختن و تقویت روحی آن حضرت است تا در انجام وظایف رسالت و تحمل مشکلات طاقت‌فرسای آن خللی رخ نداده[۱] و رسالت الهی را با تمام توان به سر منزل مقصود رساند.

۳. مختصات و غرض سوره نمل

سوره نمل به اتفاق دانشمندان علوم قرآنی، سوره‌ای مکی و در تمامی روایات مستند و غیر مستند چهل‌وهشتمین سوره نازل‌شده، پس از سوره شعراء و پیش از سوره قصص است. جالب آنکه در ترتیب مصحف نیز سوره نمل، بعد از سوره شعراء و قبل از سوره قصص و در جزء نوزدهم قرآن واقع شده است.[۲] سوره نمل با ۹۳ آیه، سوره‌ای است که در حدود سال‌های ششم یا هفتم بعثت و هم‌زمان با محاصره عده‌ای از مسلمانان در شعب ابی‌طالب و هجرت عده‌ای دیگر به حبشه نازل شد.[۳]

پیامبرخداﷺ با مقاومت اجتماعی شدید مردم لجوج مکه و قومش و با اتهام‌ها و سوءظن‌هایی مواجه بود که موجب کاهش نفوذ کلامش در جامعه می‌شد؛[۴] اما رسول اللهﷺ مأموریت داشت در هر فرصتی ایشان را به تسلیم شدن در برابر او و دعوتش انذار دهد.[۵] تعصبات قبیلگی، کینه و حسادت مکیان و قریشیان بدانجا ادامه یافت که دشمنی‌های خود را علیه پیامبرﷺ و مؤمنان را با محاصره شدید اقتصادی اجتماعی در شعب ابی‌طالب ادامه دهند.[۶] با سخت شدن شرایط در محاصره شعب ابی‌طالب، پیامبرﷺ دستور به هجرت عده‌ای از مسلمانان به حبشه را صادر نمود.[۷]

بخشی زیادی از آیات سوره نمل به طرح مقطعی از ماجرای زندگانی چهار پیامبر الهی؛ یعنی به ترتیب بیان سوره نمل شامل: موسی‌علیه‌السلام، سلیمان‌علیه‌السلام، صالح‌علیه‌السلام و لوط‌علیه‌السلام اختصاص یافته است. محتوای سوره نمل کاملا با مقتضیات زمانش، که هم‌زمان با ماجرای هجرت به حبشه و محاصره در شعب ابی‌طالب است، هماهنگ بود. غرض سوره نیز هدایت جامعه کوچک و نوپای مؤمنان مکه است. لذا

---

۱. مصباح یزدی، ***اخلاق در قرآن***، ص ۱۰۱.

۲. صبحی صالح، ***مباحث فی علوم القرآن***، ص ۱۶۷ ـ ۱۸۶. ابوشبهه، ***المدخل لدراسة القرآن الکریم***، ص ۲۲۷ ـ ۲۱۹. خضری، ***تاریخ التشریع الاسلامی***، ۷ ـ ۱۹. بهجت‌پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۱۳۸.

۳. بلاذری، ***جمل من الانساب الاشراف***، ج ۱، ص ۲۳۶. یوسفی غروی، ***موسوعة التاریخ الاسلامی***، ج ۱، ص ۵۳۹.

۴. یوسفی غروی، ***موسوعة التاریخ الاسلامی***، ج ۱، ص ۳۷۲ ـ ۳۷۰.

۵. حسکانی، ***شواهد التنزیل لقواعد التفضیل***، ج ۱، ص ۵۴۳.

۶. سیوطی، ***الدر المنثور***، ج ۵، ص ۹۸ ـ ۹۵.

۷. بهجت‌پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۱۲۸ ـ ۱۲۶.

موضوعات و مسائل سوره نمل با طرح معارفی چون: انذار مشرکان و برحذر داشتن ایشان از گمراهی، بشارت و هدایت و دلگرمی به مؤمنانی در شدیدترین شرایط فشار روحی و فقر مالی، مقاومت در سختی تا رسیدن به پیروزی و غلبه حق بر باطل در آینده نزدیک و شکست قطعی معاندان و کافران، امید به عنایت پروردگار[1] و ... درصدد تحقق غرض بشارت، هدایت و تقویت پیامبرﷺ و مؤمنان، در دوران غربت اسلام، با تربیتی قرآنی است.

۴. داستان صالح‌ﷺ در سوره نمل

سوره نمل حاوی چهار نمونه تاریخی از قدرت‌هایی است که در مقابل پیامبران الهی‌ﷺ و گروه اندک مؤمنان صف کشیده و به انحاء گوناگون، طعم تلخ شکست را چشیدند. حضرت صالح‌ﷺ بعد از حضرت هودﷺ به مقام رسالت رسید. در سوره نمل ماجرای صالح‌ﷺ پیش از داستان لوط‌ﷺ مطرح شد، که بر پایه شواهد تاریخی می‌تواند به دلیل تقدم زمانی قوم ثمود بر قوم لوط باشد. به لحاظ موقعیت جغرافیایی، این دو قوم همجوار هم بودند.[2] با توجه به غرض سوره، جریان رسالت صالح‌ﷺ از آغاز دعوت تا سرانجام تکذیب عامدانه و آگاهانه ثمودیان، با هدف بیان وعده انذار به پیامبرﷺ و مؤمنان، در ابتدای سوره مورد اشاره اجمالی قرار گرفته و افرادی که ایمان به آخرت و غایت مسیر انسان ندارند را متحیران و سرگردانان در زندگی دنیا معرفی کرده:[3] «إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ»[4] و به‌صورت مفصل در آیات ۴۵ تا ۵۳[5] طرح شده، تا جامعه مؤمنان از واقعیت وضع ایشان آگاهی یابد. بر اساس ترتیب آیات این سوره، در دو مرحله بررسی انذار الهی بر قوم صالح‌ﷺ و نقش آن بر تثبیت قلب پیامبرﷺ قابل پردازش است:

ـ **مرحله اول پرهیز از دنیاگرایی و خرافه‌پرستی:** تا هشداری باشد به مشرکان لجوج که باید سرانجام کار خویش را در عبرت از طاغیان گذشته بیابند.

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۳۱۰؛ بهجت‌پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۱۳۷.
۲. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶۲، ص ۳۷۵.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۳۴۰.
۴. نمل / ۵ ـ ۷.
۵. وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ * قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ * قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ * وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ * قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ * وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ * فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ * فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ * وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ. (نمل / ۵۳ ـ ۴۵)

ـ مرحله دوم پرهیز از مقابله با رسول الهی: عنوان مهم‌ترین عامل در تایید رسولان الهی و قوت قلب و استحکام اقدام پیامبرﷺ و مؤمنان مکی است که در اقلیت بودند.

دو مؤلفه فوق در وعید الهی به انذار، نه‌تنها در مورد عصر صالحؑ و عصر نزول قرآن می‌تواند اثربخش باشد؛ بلکه در تمامی جوامع بشری مؤلفه انذار الهی ـ پرهیز از مواجه با پیام و پیام‌آوران الهی و هشدار به نابودی باطل ـ عامل تربیتی مهمی در ایجاد و تقویت امید و انگیزه در میان افراد را فراهم نموده و زمینه‌های کارآمد و مؤثری را برای تحول‌آفرینی در افراد و اجتماع تحقق می‌بخشد.

یک. پرهیز از دنیاگرایی و ایجاد تفرقه

حضرت صالحؑ با هدف دعوت مردم به بندگی الهی به‌سوی قوم ثمود فرستاده شد و انتظار می‌رفت، همه به دعوت او پاسخ دهند. صالحؑ پس از گذشت مدتی از دعوتش با اعتراض قومش مواجه شد که تو پیش از این عامل امید ما بودی، اکنون ما را از پرستش معبود نیاکانمان باز می‌داری، ما نیز به تو و صحت دعوتت شک داریم، مگر آنکه معجزه‌ای بیاوری. صالحؑ در پاسخ آنان فرمود: آیا اگر من از جانب خدا معجزه‌ای بر صدق دعوای خود بیاورم، شکتان زدوده می‌شود: «وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ».[1] شبهات این‌چنینی گویای روحیه استکباری و عدم پذیرش آنان بود.

قرآن درباره سیطرهٔ قوم ثمود بر زمین به آنها یادآوری می‌کند که شما اولین قومی نیستید که در زمین زندگی می‌کند و قبل شما هم اقوامی بودند که بر اثر دنیاگرایی و ناسپاسی به عذاب الهی گرفتار شدند: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ».[2] رسالت با واژه «إلی» به‌کار رفته: «و لَقَد اَرسَلنا اِلی ثَمودَ ...» تا بیان دارد پیامبران از نزد خدایند.[3] تعبیر «أَخَاهُمْ» گویای آن است که رسولان الهی اغلب با قومشان نسبت خویشاوندی داشته و میان مردم به محبت، دلسوزی، صداقت، اخلاق نیک و امانت شهره بودند.[4] عصاره رسالت و دعوت صالحؑ در عبارت: «أَنِ اعْبُدُوا اللَّه» که نهایت بندگی نسبت به تمامی تعلیمات الهی به پیامبرانش است، خلاصه می‌شود.[5] صالحؑ به قومش فرمود: ای قوم، خدا را بپرستید، اوست که منشأ فاعلی موجودات امکانی است، زمین را مسخر انسان کرد تا آن را آباد کند و قدرت شکافتن کوه‌ها را یابد.[6]

---

۱. هود / ۶۲.
۲. نمل / ۴۵.
۳. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۴۲، ص ۵۰۳.
۴. بیضاوی، ***أنوار التنزیل وأسرار التأویل***، ج ۴، ص ۱۶۲.
۵. طوسی، ***التبیان***، ج ۸، ص ۱۰۰؛ مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۱۵، ص ۴۸۸.
۶. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶، ص ۳۱۶.

با ظهور هر پیامبری مردم به دو دسته مؤمن و متمرد تقسیم می‌شوند:[۱] «... فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ»[۲] زیرا انبیاء و امامان میزان عقاید، اخلاق و اعمال‌اند و اختلاف و تخاصم که شیوه همه مستکبران است، پس از دعوت هر پیامبری بروز نموده[۳] و ایمان و کفر افراد آشکار می‌گردد.

در زمان رسول اللهﷺ با وجود آنکه ایشان به محمد امین شهره بود، اما به دلیل دنیاگرایی آنان باز هم اتحادی دیده نمی‌شود و تفرقه باعث لرزش و سقوط افرادی از جامعهٔ آن زمان مکه شد. رسول اللهﷺ دعوتش را از مکه و از میان قوم خویش که از اهالی مکه و اطراف آن بودند، آغاز کرد. یاران ایشان همچون یاران صالحؑ، به لحاظ عده در اقلیت بوده و به نقل از برخی روایات به چند خانوار محدود می‌شد؛[۴] همان‌گونه که رسول اللهﷺ در آغاز نبوتش با وجود رسالت جهان‌شمول، اما گستره تبلیغی او محدود بود،[۵] اما در طرف مقابل؛ یعنی گروه متخاصم، جمعیت بیشتری را از قوم به خود اختصاص داده و بر کفر خود باقی ماندند. گروه مستکبر حتی با وجود برخورد برادرانه پیامبراسلامﷺ باز هم بر عناد و الحاد خویش پافشاری داشتند، که نشانهٔ نزاع همیشگی میان حق و باطل است.[۶]

نقل داستان صالحؑ در سوره نمل، حکایت از تشابه نوع سرکشی قوم ثمود با قوم قریش در برابر حکمت و موعظه پیامبرانشان دارد. قوم قریش مانند ثمود افرادی دنیاپرست، ثروتمند و مغرور به دارایی‌های خود بودند و به دلیل همین غرور و سرکشی، از پیامبرﷺ طلب معجزه می‌کردند.[۷] حال آنکه صاحبان عقاید صحیح با برهان عقلی به اصل دعوت پیامبران هدایت شده و نیازی به معجزه ندارند. آنان با تأکید بر لزوم پیروی از سنت جاهلی نیاکاشان بر تعصبات قبیلگی و اعتبارات دنیوی خویش پافشاری داشتند. همچون قوم ثمود که به پیامبرشان گفتند: ما توقع نداشتیم برخلاف سنت ما سخن گویی و علیه قوم و آثار ملیت ما به مبارزه قیام نمایی. آنان سخنان پیشینیان را تکرار کرده و مستکبرانه در مقابل دعوت او به حقانیت ایستادند.

خدای متعال پس از طرح محاجه‌هایی که قوم ثمود با صالحؑ در طلب معجزه، فرمود: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا ... يَخْتَصِمُونَ»[۸] اختصام به‌معنای تخاصم و نزاع طرفینی است.[۹] این نزاع، نزاعی

---

۱. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۷، ص ۳۵۴.
۲. نمل / ۴۵.
۳. رازی، ***التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب***، ص ۲۴، ج ۵۶۰.
۴. قمی مشهدی، ***کنز الدقائق***، ج ۹، ص ۵۷۴.
۵. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۲۹، ص ۳۴۱.
۶. سید قطب، ***فی ظلال القرآن***، ج ۵، ص ۲۶۴۴.
۷. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶۲، ص ۳۱۸.
۸. نمل / ۴۵.
۹. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۱۵، ص ۴۸۸.

اعتقادی است نه نزاع بر سر امور مالی و حقوقی.[۱] بدین معنا که قوم ثمود رفاه‌زده و ثروتمند و دارای قدرت فراوان بودند. مواهب الهی موجب غرور آنان شد.[۲] مانند قوم قریش که گرفتار طایفه‌گرایی و جهل عمیق بودند.

قرآن کریم تفرقه را منحصراً ویژگی طبقه سرکش ذکر کرده و پیامبران الهی را همواره به دور ماندن از تفرقه مامور داشته است. پیامبران باید با همهٔ بیماری‌ها مبارزه کرده و با دعوت توحیدی و موعظه، آنان را به‌سوی پروردگار هدایت کنند.[۳] صالح ﷺ نیز مانند سایر پیامبران مردم را به دوری از تفرقه و ایجاد وحدت بر مدار توحید دعوت می‌کرد؛[۴] اما همواره گروهی از معاندان به دلیل برخوداری از روح سرکش و دنیاطلب خویش، به مقابله با فرستادگان الهی پرداخته‌اند. لذا بیان سرگذشت و سختی‌های رسالت دیگر انبیای الهی حکایت از نظارت مطلق الهی بر کلیه اعمال و حرکات فرد و افراد جامعه نیز دارد: «وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»،[۵] بدین‌معنا که خدای متعال به فرستادگان خویش می‌فرماید: در راه ابلاغ حکم پروردگارت صبر و استقامت کن؛ چرا که تو در حفاظت کامل ما قرار داری. نظارت الهی موجب دلگرمی و قوت قلب یاران و ایمان‌آورندگان به پیامبر ﷺ خواهد بود، تا دریابند موضع گیری‌های لجوجانه و متعصبانه در اقوام پیش از ایشان هم وجود داشته و در واقع با حرکت به سمت هدایت و توحید است که روحیه سرکشی مستکبران و معاندان بروز کرده و دشمنی‌هایشان روز به‌روز آشکارتر و افزون‌تر می‌گردد. قوم ثمود مانند قریش، قومی از نژاد عرب بود و اطاعت از بزرگان قبیله و زعمای عشیره را سرلوحه خویش قرار داده بودند.

آیات بیان‌شده با غلبه جانب تهدید و انذار بر بشارت و نوید، مواجه صالح ؑ با قومش را بیان داشت. آن حضرت دو راه برای قومش به تصویر کشید: راه طیب و طاهر که همان راه حسنه و سعادت است و راه خبیث و رجس که همان راه سیئه و الحاد و شرک است: «قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»[۶] صالح ؑ این توبیخ را هنگامی می‌کند که قوم ناقه را کشته و به وی گفتند: «يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ».[۷] ایشان برای انذار قومش بیان داشت: چرا شتاب دارید و پیش

---

۱. طبری، ***تاریخ الامم و الملوک***، ج ۱۹، ص ۱۰۷.
۲. فضل‌الله، ***من وحی القرآن***، ج ۱۷، ص ۲۱۴.
۳. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶۲، ص ۳۶۶.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۳۷۲.
۵. طور / ۴۸.
۶. نمل / ۴۶.
۷. اعراف / ۷۷.

از رفتن به راه حسنه و ایمان و توحید، به راه سیئه و بت‌پرستی روید! درحالی‌که راه حسنه و ایمان و سعادت به روی شما باز است.[۱] «سَیِّئَةٌ» وعده عذابی است که صالح‌ﷺ در مقابل دست‌کم گرفتن فرامین الهی، توسط معاندان، مطرح کرد.[۲] استعجال به سیئه قبل از حسنه نیز، از آن روست که گروه معاندان قبل از رحمت الهی که سببش ایمان و استغفار است، در طلب عذاب تعجیل دارند. جمله: «لَوْلا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُون» تحریک و تشویق به ایمان و توبه است، تا شاید خدا به ایشان رحم کرده و عذاب موعود را از ایشان بردارد.[۳] صالح‌ﷺ از همه مؤمنان و غیرمؤمنان می‌خواهد تا دست از دشمنی برداشته و راه‌حل درست مشکلات را بررسی کنند. وی بیان می‌دارد: چرا شتابان به‌سوی بدی می‌روید و به‌جای کار پسندیده، با کشمکش‌های میان خود به سمت مشکلات می‌روید؟ حال آنکه راه حل صحیح آن است که کوتاهی خود در برابر خداوند نعمت‌دهنده و نعمت‌گیرنده را ببینید، رو به‌سوی خدا آورده، از او طلب بخشش خطاهایتان را داشته باشید تا شما را مورد رحم قرار دهد.[۴]

تنها قوم ثمود نبودند که از روی ناباوری در نزول وعده بلا و عذاب شتاب داشت، مشرکانِ سرسخت زمان رسول اللهﷺ به ایشان می‌گفتند: اگر دعوت محمدﷺ حق است، پروردگارا ما را سنگ باران کن! تعصب و جهالت آنان به حدی بود که برای آزمایش صدق نبوت پیامبرشان به‌جای تقاضای رحمت، عذاب نابودکننده درخواست می‌کردند.[۵] خدای متعال نیز در جای‌جای قرآن به نظارت الهی بر لجاجت و تعصب افراد سرکش اشاره کرده: «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»[۶] و هشدار می‌دهد در آن روز که خداوند همه آنها را بر می‌انگیزد و از اعمالی که انجام دادند با خبر می‌سازد، اعمالی که خداوند حساب آن را نگه داشته و آنها فراموشش کردند؛ و خداوند بر هر چیز شاهد و ناظر است. مطابق سرگذشت انبیاء گذشته، انکار معجزات از سوی مشرکان موجب نشد که خداوند تمامی امت پیامبر اسلامﷺ را هلاک کند؛ زیرا همان کفار در سال‌های بعد از هجرت و تمامی آنان در فتح مکه مسلمان شدند، هرچند که اسلام بسیاری از آنها ظاهری بود.

تلاش قوم سرکش و دنیاطلب ثمود در ایجاد تفرقه، مبارزه با پیامبرشان و خودداری از پذیرش ولایت او، با توسل به حربه‌های گوناگونی پیگیری می‌شد. آنجا که بیان داشتند: «قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ

---

۱. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶۲، ص ۳۷۸.
۲. بهجت پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۲۰۰.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۵۳۲.
۴. بهجت پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۲۰۱.
۵. عامری، ***الصحیح من سیرة النبی الاعظم***ﷺ، ص ۵۴۸.
۶. مجادله / ۶.

طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ».[۱] «اطَّيَّرْنَا» به‌معنای فال بد زدن و شوم دانستن چیزی است. مردم غالباً با مرغ فال می‌زدند و لذا شوم دانستن چیزی را تطیّر می‌نامند.[۲] ریشه خرافات در اعتقاد نداشتن به خداوند و عدم پذیرش اصل توحید و معاد است. مصیبت‌ها و گرفتاری‌ها آزمایشی برای رشد و تعالی انسان به‌سوی خداوند است.[۳] قوم ثمود پیامبرشان صالح‌علیه‌السلام و پیروان ایشان را عامل شومی، بلا و محنتشان در خشکسالی و کمبود محصولات غذایی و ... می‌دانستند.[۴] ایشان با توسل به حربه خرافی فال بد، درصدد بودند تا با لجاجت، منطق مستدل و نیرومند صالح‌علیه‌السلام را درهم کوبند.[۵] صالح‌علیه‌السلام با مبارزه فرهنگی با اعتقادات باطل، به ایشان هشدار داد که چرا با فال بد دست به تباهی زده و عذاب الهی را دامنگیر خود می‌کنید؟ آنان گفتند: ما فال نزدیم، تو نامبارکی! صالح‌علیه‌السلام نیز فرمود: کار شما تطیّر و فال بد زدن است: «... قَالَ طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ»[۶] سراسر عالم آفرینش آیت الهی است و چیزی در جهان نحس نیست. نحوست فال بد شماست. صالح‌علیه‌السلام براساس توحید افعالی همه رخدادهای گوارا و ناگوار را با قدرت الهی و قضا و قدرِ او هماهنگ دانسته و حتی با منشأ الهی داشتن حوادث ناملایم، آنها را نوعی امتحان یا کیفر الهی معرفی کرد: «... بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ» زیرا هرگز وجود یک پیامبر و همراهانش اثر سویی بر زندگی دیگران نخواهند داشت.[۷] در اموری چون: اصل نزول فرشتگان، امدادهای غیبی و ... هیچ‌کس جز خدای سبحان ذاتاً سهمی ندارد تا بتواند ایجاد شومی یا سعد نماید.

لازم است در تبیین مطالب ذکرشده، بیان شود که انسان به دلیل وجود وسوسه‌های نفس اماره از درون و خدعه‌ها و دسیسه‌های شیاطین انس و جن از بیرون، گرایش به اموری دارد که می‌تواند موجب گمراهی و شقاوت او گردد. از سوی دیگر نعمت عقل و فطرت خداجوی انسان از درون و کتب آسمانی و انبیاء و اولیاء الهی از بیرون، او را به سمت هدایت و سعادت دعوت و راهنمایی می‌کنند. دو نیروی خیر و شر برای آن است که انسان در کشمکش میان این دو، مورد ابتلا و امتحان قرار گیرد و با اختیار خود مسیر زندگی خویش را انتخاب نماید.

قرآن کریم با توجه به نیروهای اهریمنی که در صدد انحراف بشریت هستند، درباره انسان می‌فرماید:

---

۱. نمل / ۴۷.
۲. بحرانی، ***البرهان***، ج ۴، ص ۲۲۲.
۳. آلوسی، ***روح المعانی***، ج ۱۰، ص ۲۰۵.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۵۳۲.
۵. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۱۵، ص ۴۱۹.
۶. نمل / ۴۷.
۷. فضل‌الله، ***من وحی القرآن***، ج ۱۷، ص ۲۱۵.

«إِنَّ الإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا * إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا * وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا».[۱] به یقین انسان حریص و کم‌طاقت آفریده شده است، هنگامی که بدی به او رسد بی‌تابی می‌کند، هنگامی که خوبی به او رسد بخل ورزیده و مانع دیگران می‌شود. در جایی دیگر تأکید داشته: «وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ»؛[۲] اما گروهی از حرص، کم‌طاقتی، بی‌تابی، بخل، خسران و ... جان سالم به در برده و صاحب کمالات می‌شوند. خداوند این افراد را با دو ویژگی معرفی می‌کند: «إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ...»،[۳] کسانی که ایمان آورده و اعمال صالح انجام دهند. ایمان و عمل صالح انسان را از منجلاب رذائل اخلاقی و باتلاق گمراهی بیرون کشیده و به قُرب الهی می‌رساند. باید توجه نمود که ایمان و عمل صالح چیزی نیست که خود به‌خود حاصل شود؛ بلکه نیازمند تلاش وافر است.

بنابر آنچه گفته شد، رسول اللهﷺ نیز از مأموران الهی است، بدین لحاظ خداوند به آن حضرتﷺ فرمود: «لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ»[۴] برای هیچ موجودی ذاتاً سهمی در امور خلقت وجود ندارد، مگر به اذن الهی.[۵] پس حضور پیامبران الهی در میان قوم به‌معنای محو تمام مشکلات نیست. همواره بودند گروهی که منطق و حکمت وحی را نشناخته و برای فرار از حقیقت دست به دامن خرافات شده و حضور فرد مصلح در میان خود را برنمی‌تافتند؛ اما غافل بودند از اینکه: «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ»[۶] خدای متعال آنچه آنان در دل‌هایشان پنهان کردند، می‌داند و همواره با علم به نیرنگ‌های معاندان در مسیر رسالت فرستادگانش آنها را خنثی نموده تا اهداف رسالت آنان محقق گردد.

بنابراین بررسی زمان و فضای نزول این آیات نشان می‌دهد، جامعه نوبنیاد و اقلیت مؤمنان مکه نیز دچار مشکلات و اختلافاتی بودند که میان مردم در اثر دعوت رسول اللهﷺ بروز کرد.[۷] نزول سوره نمل در سال‌های شعب ابی‌طالب پرده از زمانی بر می‌دارد که تازه مسلمانان مورد تحقیر و آزار مشرکان بودند. در این شرایط تحلیل‌های نادرست و غیرعقلانی می‌توانست پیامبرﷺ و اقلیت مؤمنان را مقصر جلوه دهد؛[۸] چنان‌که عمرو بن عاص هنگامی که به نمایندگی از سوی سران مکه به درگاه نجاشی، پادشاه

---

۱. معارج / ۲۱ ـ ۱۹.
۲. عصر / ۲ ـ ۱.
۳. عصر / ۳.
۴. آل‌عمران / ۱۲۸.
۵. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۱۸، ص ۵۱۲.
۶. غافر / ۱۹.
۷. عامری، ***الصحیح من سیرة النبی الاعظم***ﷺ، ص ۵۴۲.
۸. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۹، ص ۶۲.

حبشه رفت تا شاید بتواند مهاجران مکه را برگرداند، اختلاف‌افکنی میان مردم را به‌عنوان یکی از جرائم پیامبرﷺ و مسلمانان برشمرد.[۱] خدای متعال با راهنمایی مؤمنان به واقعیت و انذار مخالفان از دنیاطلبی و خرافه‌پرستی، ایشان را از لجاجت و نپذیرفتن حقیقت توحید پرهیز داده است.

دو. پرهیز از مقابله با رسولان الهی

آیات دیگری از سوره نمل در خصوص داستان صالح‌ؑ و قومش که تکمیل‌کننده آیات گذشته است، به توطئه قتل صالح‌ؑ از ناحیه نه گروهک کافر و منافق اشاره دارد: «وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ»[۲] آنان ساکن شهر حجر بوده، نقش مرجعیت برای مردم را داشته، همگی از اشراف بودند. خداوند را اطاعت نکرده، دین خدا را تکذیب کرده و پیامبرشان را که فرستاده الهی بود، دروغگو خطاب کرده و مبتلا به معاصی متعدد بوده، اهل صلاح و اصلاح جامعه نبودند؛[۳] بلکه هدفشان فعالیت علیه نظام اسلامی و ترویج فساد در زمین بود.[۴] ظهور صالح‌ؑ به رسالت، عرصه را بر این گروهک‌های باطل تنگ کرد. آنان‌که بر اثر غرور و رفاه‌طلبی، قومی فسادانگیز، تروریست و طغیانگر بوده[۵] و دست به توطئه‌ای علیه پیامبرشان زدند: «قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ».[۶] کلمه «تَقَاسَمُوا» به‌معنای سوگند خوردن برای هلاکت فردی در شب و سپس خود را به بی‌خبری زدن و لباس صداقت بر تن است.[۷]

قوم ثمود از طرفداران صالح‌ؑ بیم داشته و از قوم و قبیله‌اش وحشت می‌کردند. لذا برای اینکه به مقصود خود برسند و در عین حال گرفتار خشم طرفداران او نشوند، ناچار نقشه حمله شبانه را طرح کردند.[۸] ایشان تبانی کرده و سوگند خوردند که هرگاه صالح‌ؑ و قومش به سراغ آنان آیند، منکر هرگونه دخالتی در این برنامه شوند.[۹] سوگند آنان به الله، نشان می‌دهد آنها غیر از پرستش بت‌ها معتقد به اللّه خالق زمین و آسمان بوده، در مسائل مهم به نام او قسم یاد می‌کردند. همچنین آنان به قدری مغرور

---

۱. یوسفی غروی، ***موسوعة التاریخ الاسلامی***، ج ۱، ص ۵۲۴.
۲. نمل / ۴۸.
۳. طوسی، ***التبیان***، ج ۸، ص ۱۰۳.
۴. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۶۲، ص ۵۶۶.
۵. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۱۵، ص ۴۹۵.
۶. نمل / ۴۹.
۷. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۱۹، ص ۶۱۲.
۸. صادقی تهرانی، ***الفرقان***، ج ۲۲، ص ۲۲۳.
۹. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۱۵، ص ۴۹۷.

بودند که این جنایت بزرگ خود را با نام خدا انجام دادند! گویی می‌خواهند عبادت یا خدمتی خداپسندانه انجام دهند؛ اما پیش از آنکه تصمیم خود را عملی کنند، خداوند صالح‌ﷺ را از توطئه آنان مطلع کرد؛ زیرا خدای متعال تمام کارهای ریز و درست آنها را زیر نظر داشت: «إِنَّنِی مَعَکُمَا أَسْمَعُ وَأَرَی»[۱] و از آن‌رو که پروردگار در کمین‌گاه‌هاست: «إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصَادِ»،[۲] آنگاه آنان را به جزا شرکشان رساند و با صیحه‌ای آسمانی هلاک نمود.[۳]

قرآن کریم بر نظارت درونی و بیرونی تأکید دارد؛ نظارت درونی، برخاسته از وحی یا وجدان (فطرت) است. نظارت برخاسته از وحی را نظارت الهی، نظارت برخاسته از وجدان را نظارت وجدانی است. هر دو نظارت به بیدارباش وجدان و فطرت انسان باز می‌گردد. رسول خداﷺ می‌فرماید: «فَاسْتَحْیُوا الْیَوْمَ أَنْ یَطَّلِعَ اللَّهُ عَلَی شَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِکُمْ یُمْقِتُکُمْ عَلَیْهِ فَإِنَّهُ تَعَالَی یَقُولُ لَمَقْتُ اللَّهِ أَکْبَرُ مِنْ مَقْتِکُم أَنْفُسَکُم». امروز از اینکه خداوند بر عملی از شما با خبر شود که به دلیل آن بر شما خشمگین گردد، از او حیا کنید؛ چرا که خدای متعال می‌فرماید: خشم خداوند بزرگتر از خشم خودتان نسبت به خودتان است.[۴] عبارت «خشم خودتان نسبت به خودتان» به نظارت وجدانی انسان اشاره دارد؛ یعنی پیش از آنکه به واسطه نظارت الهی اعمال بدتان ثبت گردد و خود را در محکمه عدل الهی محکوم ببینید، با گوهر حیا که خدا در فطرت و وجدانتان قرار داده است، بر اعمال خود نظارت کنید و از ارتکاب هر چه خشم خداوند را به دنبال دارد، بپرهیزید.[۵]

بنابراین نزول آیات در مکه هنگامی بود که گروهی از مشرکان مکه تصمیم داشتند برای مبارزه با قرآن کارهای گوناگونی انجام دهند. ایشان بنا داشتند قرآن را که کتابی منسجم و هماهنگ الهی است، تکیه کرده و از وحدت جمعی بیندازند. البته آیه هر چند از نظر لفظ و سیاق درباره مشرکان مکه است؛ اما از نظر ملاک کسانی را هم که در مدینه چنین کردند، دربردارد.[۶] هنگامی که قریش شوکت پیامبرخداﷺ و یاران وی را بعد از هجرت به حبشه و گسترش اسلام در میان قبائل دید و در ستیز با آیین پیامبراکرمﷺ با شکست مواجه شدند، تصمیم به محاصره اقتصادی و اجتماعی بنی‌هاشم و ابوطالب گرفتند. چهل تن از سران قریش در امضای عهدنامهٔ بیدادگر که در سال هفتم بعثت بود، قصد ریختن خون رسول اللهﷺ را داشتند، که در نهایت به محاصره همه جانبه رسول اللهﷺ و مؤمنان

---

۱. طه / ۴۶.
۲. فجر / ۱۴.
۳. حسینی همدانی، ***أنوار درخشان***، ج ۱۲، ص ۱۴۵.
۴. مجلسی، ***بحار الأنوار***، ج ۱۹، ص ۳۳۳.
۵. غلامعلی، ***شیوه‌های نظارتی امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر در گفتار و سیره پیامبر اعظم***ﷺ، ص ۱۱ ـ ۷.
۶. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۴۵، ص ۲۶۰.

منجر شد.[۱] این محاصره سه سال طول کشید. امیرمؤمنان علیه السلام با به خطر انداختن جان خویش، مخفیانه برای مسلمانان غذا می‌آورد، درحالی‌که اگر به وی دست می‌یافتند، او را زنده نمی‌گذاشتند.[۲] ابوطالب پدر حضرت علی علیه السلام نیز که بر جان پیامبر صلی الله علیه و آله سخت بیمناک بود، شب‌ها علی علیه السلام را در بستر رسول الله صلی الله علیه و آله می‌خواباند، تا از توطئه مشرکان، جان پیامبر صلی الله علیه و آله در امان باشد.[۳] لذا قصد کشتن پیامبران الهی مختص قومی خاص نبود و سران قریش نیز چنین تصمیم ناروایی را در مورد رسول الله صلی الله علیه و آله داشتند که به اذن الهی ناکام ماند.

خدای متعال با خنثی کردن توطئه گروه معاند و منافق، مبنی بر قتل پیامبرشان: «وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»[۴] کیفری متناسب با عدل الهی و مطابق با جرم افراد خاطی برایشان درنظر گرفت؛ زیرا کسی که علیه اولیای خدا توطئه می‌کند، از مکر الهی نمی‌تواند بگریزد. هنگامی که مخالفان در گوشه‌ای از کوه کمین کردند تا جان پیامبرشان را بگیرند، کوه ریزش کرد و صخره عظیمی از بالای کوه بر سرشان سرازیر شد. به‌کار رفتن واژه مکر در مورد خداوند، به‌معنای خنثی کردن توطئه‌های زیانبار است و در مورد مفسدان، به‌معنای جلوگیری مفسدان از برنامه‌های اصلاحی اهل ایمان است.[۵] عذاب الهی در لحظه‌ای کوتاه همگی آنان را نابود کرد: «... أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ»،[۶] توطئه ایشان نقش برآب شده، هلاک شدند.[۷] مراد از عدم آگاهی آنان از مکر الهی، تنها در دنیاست؛ چراکه درک مقابله خداوند با مکر آنان در قیامت کاملا قابل فهم است.

در توضیح مکر الهی بر مفسدان که همانا خنثی کردن توطئه‌های خسارتبار آنهاست، باید گفت: این نوع مکر الهی برای اصلاح و تعالی جامعه ضرورت دارد؛ زیرا نمی‌توان تنها بر نظارت درونی افراد اکتفا و تکیه کرد؛ زیرا گرچه خویشتن‌داری انسان را از گناه دور می‌کند، اما مانع اشتباه وی نخواهد شد. لذا خدای متعال در مواضع گوناگون اشتباه‌های افراد را بدان‌ها گوشزد می‌کند تا از گناه و خطا منصرف شوند و در صورت تکرار و عدم توجه به این هشدارها، دچار مکر الهی می‌شوند.

آیات فوق با خطاب قراردادن مسلمانان در زمان نزول، بیان می‌دارد شما نیز در برابر حیله‌ها باید تدبیر

---

۱. ابن‌کثیر، ***تفسیر القرآن العظیم***، ج ۳، ص ۸۴.
۲. ابن‌ابی‌الحدید، ***شرح نهج‌البلاغه***، ج ۱۳، ص ۲۵۶.
۳. ابن‌ابی‌الحدید، ***شرح نهج‌البلاغه***، ج ۱۴، ص ۶۴.
۴. نمل / ۵۰.
۵. مکارم شیرازی، ***تفسیر نمونه***، ج ۱۵، ص ۴۹۸.
۶. نمل / ۵۱.
۷. طبرسی، ***مجمع البیان***، ج ۱۸، ص ۱۲۳.

و مدیریت کرده و فریب قدرت و هیبت دشمن را نخورید؛ زیرا خداوند با شماست و سنت الهی نیز به پیروزی حق بر باطل تعلق دارد.[۱] دشمنان اسلام نقشهٔ قتل رسول اللهﷺ را در سر می‌پروراند، غافل از آن که خدای متعال حاضر و ناظر است و مکر آنها را بی‌پاسخ نخواهد گذاشت: «فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ»[۲] پس مکر آنان استدعا و اقتضای مکر الهی را به‌عنوان مجازات در پی خواهد داشت. همین امر مستوجب هلاکتشان شد.[۳] پس در نتیجه یکی از ابعاد تدمیر و نابودی که همانا خرابی خانه‌هایشان در اثر ظلم قوم ثمود بود، اتفاق افتاد: «فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»[۴] با توجه به آنکه خانه محل آرامش و آسایش است، نزول عذاب در آن آزاردهنده‌تر خواهد بود. آن خانه‌های مجلل، مستحکم در دل کوه نیز نتوانست عذاب الهی را از آنان بردارد. آنان در همان شهر باشکوه و ساختمان‌های محکم، به عذاب هلاک‌کننده گرفتار شدند. همچنین آیه نشان می‌دهد عقوبت تنها اختصاص به آخرت ندارد؛ بلکه ستمگران در دنیا نیز گرفتار عقوبت می‌شوند.

آیات فوق با نقل عذاب هولناک دنیوی و اخروی قوم ثمود، به قوم قریش هشدار داد که خانه‌ها و اموالتان شوکتی است که به آنها فخر می‌کنید؛ اما بدانید با تمردتان سرانجامی هولناک همچون قوم ثمود در انتظار شما خواهد بود. سرنوشت انسان‌ها درگرو اعمال آنهاست. با توجه به آنکه نزول این سوره در سال‌های پایانی محاصره شعب ابی‌طالب است و با نزول آیاتش رسول اللهﷺ به نابودی اعجازگونه عهدنامه منعقد میان مسلمانان و کفار، که محتوایش ظلم و ستم و بریدن پیوندهای خویشاوندی بود، توسط موریانه، آگاه گشت.[۵] پس از آن طومار ظلم پیچیده شد و جز نام الله باقی نماند. از همین‌رو خداوند با بشارت به مؤمنان بیان می‌دارد: «وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ»[۶] تقوا همچون سپر ایمان است، که اجازه وارد شدن لطمه به ایمان را نداده،[۷] عامل نجات از عقوبت الهی می‌شود.[۸] خدای متعال پس از توضیح جریان توطئه ثمودیان و نابودی ایشان با عذاب هلاک‌کننده، فضایی را ترسیم می‌کند که خانه‌های ثمودیان به سبب ستمشان خالی از سکنه شد.

---

۱. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۲۷، ص ۹۶.
۲. نمل / ۵۱.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۵۳۵.
۴. نمل / ۵۲.
۵. جوادی آملی، ***تسنیم***، ج ۲۹، ص ۳۶۷ ـ ۳۶۶.
۶. نمل / ۵۳.
۷. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۵۳۵.
۸. طوسی، ***التبیان***، ج ۸، ص ۱۰۵.

نزول آیات حکایت از زمانی دارد که قریشان در سفر به شام از کنار خانه‌های خراب‌شده اقوام گذشته عبور می‌کردند؛ اما عبرت نگرفته، عظمت الهی را درک نکردند. ویژگی قوم نادان است که آیت‌بودن نشانه‌ها را درک نمی‌کند. حال آنکه مردم دانا، به آیه بودن این خانه‌های خالی از سکنه پی می‌برند.[۱] بعد از نوشتن عهدنامه قریش بر ضد بنی‌هاشم و مسلمانان، رسول الله ﷺ نیز به همراه مؤمنان راهی شعب ابی‌طالب شد؛ اما عاقبت صبر و تقوایشان بر اطاعت از خداوند و استقامت در برابر مشکلات و تحریم‌ها و ... پیروزی نهایی در آینده نزدیک و سعادت در آخرت را برای آنان رقم زد.

نتیجه

مطابق آیات قرآن کریم، خدای متعال طرح داستان انبیاء الهی در قرآن را با هدف تثبیت قلب پیامبر ﷺ و مؤمنان و استواری ایشان، در مسیر پر فراز و نشیب رسالت و هدایت پیش گرفته است. نتایج تحقیق حاضر عبارت است از:

ـ تثبیت قلب، تقویت و استواری روحی پیامبر ﷺ، در انجام رسالت و تحمل مشکلات آن بوده، که با نزول تدریجی آیات الهی در مواقف گوناگون و قالب‌هایی چون: داستان انبیاء الهی، حکایت از ارتباط مستمر و پیوسته پروردگار با پیامبر ﷺ، از طریق وحی دارد. لذا ارتباط وحیانی، علاوه بر آنکه دربردانده موضوعات، طرح مسائل، پاسخ چالش‌ها و شبهات بود، نشانه‌ای مستحکم بر ثبات قلب پیامبر ﷺ در طریق حق و پشتیبانی الهی از فرستاده خویش در تمامی مراحل رسالت می‌باشد.

ـ داستان حضرت صالح ؑ و قومش، که متشکل از گروه مؤمنانِ در اقلیت و گروه مستکبرانِ در برابر فرستادگان الهی بود، در سوره نمل به تصویر کشیده شده است. نزول این سوره در سال‌های سخت و طاقت‌فرسای محاصره در شعب ابی‌طالب، با انذار به پرهیز از دنیاطلبی و خرافه‌پرستی و پرهیز از مقابله با رسول الهی، بر حفظ هویت اجتماعی تأکید دارد. لذا صالح ؑ مردم قوم خود را به توحید و مبارزه علیه بت‌پرستی، فراخواند؛ اما آنان با ایجاد نفاق و تفرقه در میان مردم، مستکبرانه در برابر حق ایستاده و سعی در خاموش کردن نور الهی داشته و تا آنجا پیش رفتند که پیامبر و یارانش را بدشگون خطاب کرده، حتی به توطئه قتل پیامبرشان مرتکب شدند. با آمدن معجزات الهی توسط پیامبر ﷺ، حجت بر آنان تمام شده و حتی طلب آمرزش پیامبرشان در حقشان بی‌اثر بود.

ـ زمان نزول آیات سوره نمل و داستان صالح ؑ و قومش، حکایت از شرایط مؤمنانی دارد که به شکل غیرعلنی در جامعهٔ مکی زندگی می‌کرده و تحت سلطه گروه پرشمار و قدرتمند مشرکان بوده و

---

۱. بهجت‌پور، ***تفسیر همگام با وحی***، ج ۴، ص ۲۰۵.

امکان بروز رفتار دینی آزادانه را نداشتند. مشرکان نیز از هر اقدامی علیه آنان دریغ نمی‌کردند. پذیرش ولایت الهی، توجه به نعمت‌های پروردگار، بندگی و اطاعت او و ایمان به معاد ازجمله مهم‌ترین عوامل عبرت‌آموزی از قوم ثمود در سوره نمل است.

ـ خدای متعال با طرح داستان حضرت صالحﷺ برای اشاره به شکست جریان مقاوم در برابر منطق انبیا، پیروزی نهایی جبهه حق و انذار و مبارزه با خرافات و شبهات جاهلانه جریان مقاوم و توجه به عناد و لجاجت این گروه در پذیرش حق، پیروزی نهایی رسول اللهﷺ و مؤمنان را بشارت می‌دهد. در این شرایط یادآور می‌شود، مؤمنانی که در این فضای آلوده به پیامبرﷺ ایمان آورده و صف خود را از این جریان لجوج جدا سازند، مشمول عنایت خدا و رسول بوده و از عذاب ایمن خواهند گشت.

منابع و مآخذ

- ***قرآن کریم***.
- آلوسی، سید محمود (١٤١٥ ق). ***روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم***. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن ابی‌الحدید (بی‌تا). ***شرح نهج‌البلاغه***. مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی.
- ابن فارس، احمد (۱۳۹۹). ***معجم مقاییس اللغه***. بیروت: دار الفکر.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (١٤١٤ ق). ***لسان العرب***. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمرو (١٤١٩ ق). ***تفسیر القرآن العظیم***. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابوشهبه، محمد بن محمد (١٤٢٣ ق). ***المدخل لدراسة القرآن الکریم***. قاهره: مکتبة السنة.
- بحرانی، سید هاشم (١٤١٥ ق). ***البرهان فی تفسیر القرآن***. تهران: مؤسسة البعثة.
- بلاذری، احمد (١٤١٧ ق). ***جمل من الانساب الاشراف***. بیروت: دار الفکر.
- بهجت‌پور، عبدالکریم (۱۳۹۰). ***تفسیر همگام با وحی***. قم: التمهید.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (١٤١٨ ق). ***أنوار التنزیل وأسرار التأویل***. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- جوادی آملی، عبدالله (١٤٠١). ***تفسیر تسنیم***. قم: إسراء.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (١٤٠٧ ق). ***صحاح اللغة***. تحقیق احمد عبدالغفور عطار. بیروت: دار العلم للملایین.
- حاکم حسکانی، عبدالله بن احمد (١٤١١ ق). ***شواهد التنزیل لقواعد التفضیل***. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- حسینی همدانی، سید محمدحسین (١٤٠٤ ق). ***تفسیر أنوار درخشان***. تهران: لطفی.
- حکیم، سید محمدباقر (١٤١٧ ق). ***علوم القرآن***. قم: مجمع الفکر الإسلامی.
- خضری، محمدبک (۱۳۹۲). ***تاریخ التشریع الاسلامی***. تهران: احسان.
- خطیب، عبدالکریم (١٤٢٤ ق). ***التفسیر القرآنی للقرآن***. بیروت: دار الفکر.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (١٤٢٠ ق). ***التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب***. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۸۸). ***المفردات فی غریب القرآن***. قم: نوید اسلام.
- سید قطب (۱۳۳۵). ***فی ظلال القرآن***. تهران: نشر علمی.
- سیوطی، جلال‌الدین (١٤٠٤ ق). ***الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور***. قم: مکتبة آیة الله المرعشی النجفی.
- شاه عبدالعظیمی، حسین (١٣٦٣). ***تفسیر إثنی‌عشری***. تهران: میقات.
- صادقی تهرانی، محمد (١٣٦٥). ***الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه***. قم: فرهنگ اسلامی.
- صبحی صالح (۱۳۷۲). ***مباحث فی علوم القرآن***. قم: الشریف الرضی.
- طباطبایی، سید محمد حسین (١٣٧٤). ***المیزان فی تفسیر القرآن***. بیروت: الأعلمی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). ***مجمع البیان لعلوم القرآن***. تهران: ناصرخسرو.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷ق). ***تاریخ الامم و الملوک***. بیروت: دار التراث العربی.
- طوسی، محمد بن حسن (١٤١٣ق). ***التبیان فی تفسیر القرآن***. قم: النشر الاسلامی.
- عاملی، سید جعفر مرتضی (١٤٢٦ ق). ***الصحیح من سیرة النبی الاعظم***ﷺ. قم: دار الحدیث.
- غلامعلی، احمد (۱۳۸۸). ***شیوه‌های نظارتی امر به معروف و نهی از منکر در گفتار و سیره پیامبر اعظم***ﷺ. قم: طه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (١٤٠٩ ق). ***کتاب العین***. بیروت: دار التعارف.
- فضل الله، سید محمدحسین (١٤١٥ ق). ***من وحی القرآن***. بیروت: دار الملاک.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۸). ***تفسیر نور***. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، سید علی اکبر (بی‌تا). ***قاموس قرآن***. تهران: اسلامیه.
- قمی مشهدی، محمدرضا (١٤٢٣ ق). ***تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب***. قم: دار الغدیر.
- قنادی، صالح (۱۳۸۹)، ***قصه‌های قرآن***. قم: المصطفی.
- کاشانی، فتح‌الله (١٣٨٦). ***تفسیر منهج الصادقین***. تهران: طهور.

- کاظمی، شهاب (۱۳۷۹). ***آفرینش هنری در داستان ابراهیم***ﷺ. قم: أحسن الحدیث.
- مجلسی، محمدتقی (۱٤۰۳ ق). ***بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار***ﷺ. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.
- مدرسی، سید محمدتقی (۱٤۱۹ ق). ***من هدی القرآن***. بیروت: دار محبی الحسین‌ﷺ.
- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۷). ***اخلاق در قرآن***. قم: مؤسسه امام خمینی.
- معرفت، محمدهادی (۱۳۷۱). ***التمهید فی علوم القرآن***. قم: التمهید.
- مغنیه، محمدجواد (۱۳۷۸). ***التفسیر الکاشف***. قم: بوستان کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۱). ***تفسیر نمونه***. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- یوسفی غروی، محمدهادی (بی‌تا). ***موسوعة التاریخ الاسلامی***. قم: مجمع الفکر الاسلامی.